

УДК: 336.22: 347.15

Лобода Н.О., к.е.н.

Львівська державна фінансова академія

ПОДАТКОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ І ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено питання вивчення діючого порядку обчислення податку на доходи фізичних осіб, виявлення його недоліків, розгляд можливих шляхів оптимізації справляння даного податку.

Ключові слова: податку на доходи фізичних осіб, Податковий кодекс України, платники податку.

Loboda N.

TAX CODE OF UKRAINE AND TAXATION PERSONAL INCOME: CONTEXTUAL ANALYSIS

In articles doslidzheno meal vivchennya diyuchogo order obchislennya podatku on income fizichnih osib, viyavlennya yogo nedolikiv, rozglyad mozhlivih shlyahiv optimizatsii spravlyannya danogo podatku.

Key words: podatku on income fizichnih osib, Podatkovy Code of Ukraine, paysite podatku.

Лобода Н.О.

НАЛОГОВЫЙ КОДЕКС УКРАИНЫ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ: КОНТЕКСТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье исследованы вопросы изучения действующего порядка исчисления налога на доходы физических лиц, выявления его недостатков, рассмотрение возможных путей оптимизации взимания данного налога.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, Налоговый кодекс Украины, налогоплательщики.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Оподаткування доходів населення є найважливішим елементом податкової політики будь-якої держави. Чинним законодавством України затверджено обов'язок сплати фізичними особами податку на одержані ними доходи. У сфері обчислення податку на доходи

Лобода Н.О.

фізичних осіб дуже часто фіксуються фінансові порушення, що тягнуть за собою негативні наслідки, як для окремих підприємств і громадян, так і для всієї держави в цілому. Тому, виникає необхідність детального перегляду усіх термінів, понять, законодавчих актів, які безпосередньо стосуються податкового оподаткування з метою узагальнення одержаної інформації, виявлення негативних сторін та неточностей з боку практичного застосування.

Цілі статті. Вивчення діючого порядку обчислення податку на доходи фізичних осіб, виявлення його недоліків, проведення аналізу та здійснення обліку, розгляд можливих шляхів оптимізації справляння даного податку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми та особливості обліку та оподаткування доходів фізичних осіб є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та закордонних вчених, таких як Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгороднього, І.І. Пилипенка, С.Ф. Голова, В.В. Сопка, П.О. Куцика, О.М. Чабанюк, Н.Ю. Алейнікова, Н.В. Генералова, С.Ф. Покропівного, К. Стендфілда та інших. Віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідженні означеної проблематики та високо оцінюючи їх внесок, варто все-таки зауважити, що на сьогодні питання щодо оподаткування доходів фізичних осіб в контексті змін у податковому законодавстві не знайшли свого повного вирішення та залишаються дискусійними.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Оподаткування доходів громадян має тисячолітню історію. Первісною примітивною формою прямих податків були повинності у вигляді безплатних послуг, які населення надавало державі.

З позиції історичного підходу вважається, що вперше податок на доходи фізичних осіб був використаний у Великобританії в 1799 році з метою фінансування ведення війни з Францією. У США цей вид оподаткування вводився в 1862 році на військові витрати. У країнах континентальної Європи оподаткування доходів фізичних осіб розвивалося повільніше. Якщо в Бельгії воно було започатковано ще в 1828 році, Австрії – у 1849 році, Італії – у 1864 році, то в Німеччині – у 1897 році, Іспанії – у 1900 році, а у Франції – тільки в 1914 році [1].

На українських землях податки, які сплачували фізичні особи, простежувалися ще задовго до заснування Київської Русі. Перші згадки про них можна знайти в “Повісті минулих літ”, автором якої

вважають ченця Києво-Печерського монастиря Нестора.

Причинами, які призвели до виникнення прямого оподаткування доходів населення, були гостра потреба держави в додаткових бюджетних надходженнях і забезпечення рівноправності оподаткування на основі прямого визначення доходів платника.

Дослідження розвитку прибуткового оподаткування громадян почнемо з періоду в історії Росії на рубежі XIX - XX століття, тобто перед зміною суспільно-економічної формації внаслідок революції 1917 року, до складу якої входила й Україна.

Характерні дві особливості оподаткування того часу:

- податок зменшувався залежно від кількості утриманців;
- у тих випадках, коли громадянин мав кілька місць роботи, доходи оподатковувалися за кожним місцем роботи окремо, навіть якщо доходи за кожним місцем роботи були менші від мінімуму і не оподатковувалися, то сукупний дохід також не оподатковувався, навіть якщо він був більший від мінімуму.

Тобто економічної категорії "сукупний оподатковуваний дохід" тоді не існувало. Це була, напевно, найліберальніша за усі часи як Росії, так і СРСР та України система прибуткового оподаткування [2].

Подальший етап у прибутковому оподаткуванні фізичних осіб визначався указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1943 року "Про прибутковий податок з населення" з наступними змінами та доповненнями. Прибутковий податок стягувався з усіх громадян, які мають самостійні джерела доходу на території СРСР. До 1953 року він був основним податком з міського населення. З 1953 року прибутковий податок сплачують також і колгоспники.

Екскурс у прибуткове оподаткування в Україні доцільно розпочати з Закону ще УРСР від 5 липня 1991 року № 1306-12 "Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства". Мінімальна заробітна плата була встановлена Законом УРСР № 1280-12 від 03.07.1991 року в розмірі 185 крб. Тобто дохід, який не оподатковувався (неоподатковуваний мінімум), і був мінімальною заробітною платою, що правочинно, з точки зору принципу справедливості, в оподаткуванні. З грудня 1992 року оподаткування доходів громадян здійснюється відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян", який зі змінами і доповненнями був чинним до кінця 2003 року.

Цей етап тривав 11 років і характеризується насамперед значним

податковим навантаженням: оподатковується майже увесь дохід, прогресія сягнула 40%, таких фактів ще не знала історія оподаткування прибутковим податком як Росії, так і СРСР [2].

З 1 січня 2004 року набрав чинності Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб". До цього закону додатково видані 2 Інструкції: "Інструкція про оподаткування фізичних осіб-підприємців" та "Інструкція про податковий кредит щодо податку з доходів фізичних осіб". Запроваджується єдина ставка оподаткування прибутковим податком - 15%.

Починаючи з 2 грудня 2010 року був затверджений основний законодавчий документ податкової системи - Податковий Кодекс України (ПКУ), який набрав чинності 1 січня 2011 року. Ставка податку на доходи фізичних осіб визначена як прогресивна - дохід у розмірі 10 мінімальних заробітних плат оподатковується за ставкою 15%, а якщо сукупний дохід за звітний період перевищує 11470 грн (на суму перевищення) податок становить 17%.

У багатьох країнах податок на доходи фізичних осіб вводився у зв'язку з фіскальними потребами держав під час війн. Але наприкінці 20-х років ХХ ст. прибутковий податок перетворився в суттєве джерело податкових надходжень більшості розвинутих країн світу.

Американський економіст Дж. Стігліц, аналізуючи структуру податкових систем розвинутих країн ринкової економіки 1980-х років, наголошує на відмінності структури оподаткування по країнах. Якщо індивідуальний прибутковий податок не такий важливий у більшості європейських країн (він складає дещо менше 30% державних доходів в Англії, Німеччині і лише 13% - у Франції), то податки на товари і послуги більш значимі. Основою сучасної податкової бази, що підлягає оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб, є заробітна плата найманих працівників.

Частка податку із заробітної плати в загальних податкових надходженнях з 1965 до 1973 року збільшилася в США з 57,1 до 65,7%, ФРН - з 68,8 до 75,4 %, Великобританії - з 64,3 до 65,6%, Італії - з 70,8 до 73,4%. До Другої світової війни частка податку із заробітної плати в розвинутих капіталістичних країнах складала від 50 до 60%. Водночас, наприклад у США, зростання оподаткування заробітної плати відбувалося при збільшенні фонду оплати праці з 146,7 млрд дол. в 1950 році до 958,3 млрд дол. у 1976 році. При цьому федеральний індивідуальний прибутковий податок зростав швидше, ніж фонд оплати праці (податкові надходження зросли з 51,1 млрд до 358,7 млрд

дол. США) [1].

Досвід політики оподаткування доходів фізичних осіб того часу демонструє комплексне поєднання завдань податкової політики та такі самі шляхи їх виконання. Податок на доходи фізичних осіб у деяких країнах поступово стає не лише значним джерелом бюджету, а й регулятором фінансово-економічних відносин. У практиці податкового регулювання широко використовуються такі податкові методи: зміна обсягу податкових надходжень, заміна одного засобу або форми оподаткування іншими і як наслідок - зміна податкової структури, диференціація ставок податків по країні в цілому для окремих платників податків або товарів, маніпулювання податковими пільгами, знижками, аж до повного звільнення платника податків від внесків, відстрочка сплати податку, а іноді повне анулювання заборгованості та повернення раніше сплачених сум, зміна сфери розповсюдження податків [3].

Аналізуючи політику оподаткування доходів фізичних осіб того часу, можна зазначити, що соціально-економічний вплив будь-якого прибуткового податку позначається на виробництві, споживанні, заощадженні, інвестиціях, доходах, зайнятості. Це підводить до висновку, що податок на доходи фізичних осіб є предметом макроаналізу, з позиції якого економічні проблеми досліджуються в комплексі, господарська система розглядається цілком.

Слід зазначити, що сучасні податкові системи членів Європейського Союзу (ЄС) не є ідентичними. Але, незважаючи на різні моделі податку на доходи фізичних осіб, політика податку пов'язана з реалізацією країнами Лісабонської стратегії.

На сьогодні ЄС з метою підтримки курсу Лісабонської стратегії розроблено відповідну стратегію на період до 2020 р. Підсумовуючи результати проведеної роботи, у документі зазначається, що країнами в межах реформи податкової системи та системи соціальних відрахувань (flexicurity strategy) були створені умови для поступового скорочення рівня безробіття та підвищення рівня активності населення. Політикою соціальних відрахувань, продовжуючи напрям реформ, було збільшено соціальні відрахування, з одночасним створенням широких податкових умов стосовно скорочення податкового клину (the tax wedge), зокрема для отримувачів низької заробітної плати. Водночас політика реформ розвитку заробітної плати проводиться в країнах ЄС з урахуванням відповідності розвитку продуктивності праці, оскільки збільшення заробітної плати без

певного підвищення продуктивності праці загрожує стабільності ринку [4].

За підсумками реалізації комплексу заходів у межах Лісабонської стратегії країнами ЄС-15 останнім часом проводилися такі реформи.

У Бельгії в 1997-1999 роках було здійснено стабілізаційну реформу (індексацію податкових розрядів). Протягом 2000-2006 років була проведена реформа податку з доходів фізичних осіб, яка передбачала:

- зменшення податкового навантаження на дохід з найменшої праці, включаючи введення та поступове збільшення відшкодування податкового кредиту з метою зменшення сплат, здійснених робітником;

- нейтральне оподаткування сімей та самотніх;
- більш сприятливе оподаткування дітей на утриманні;
- удосконалення податкової системи.

Паралельно здійснювалися реформи стосовно соціальних відрахувань (зменшення соціальних відрахувань для роботодавців, особливо для низькооплачуваних, зниження плоских ставок для відрахувань роботодавцям для працівників низької кваліфікації та віком більш ніж 45 років).

Відповідно, в Іспанії проводилися реформи, спрямовані на загальне зменшення ставок особистого прибуткового податку (1999 р.), зростання в доході від праці звільнень для низьких заробітних плат (1999 р.), зростання основних персональних звільнень (1999 р.), цілеспрямоване зниження соціальних відрахувань (1997-2000 рр.), зниження відрахувань на користь непрацюючих від роботодавців та працівників (2001 р.). Схожі реформи, спрямовані на зниження так званого податкового клину (tax wedge) насамперед для низькокваліфікованої праці, що з позиції стратегічної податкової політики стимулює зайнятість населення, наприкінці 1990-х - початку 2000-х років здійснювалися у Німеччині, Данії, Греції, Франції, Італії, Люксембурзі, Португалії та в інших країнах

У Болгарії, Греції, Естонії, Латвії, Литві, Румунії, Словаччині та країнах - не членах ЄС (у тому числі в Україні) була проведена податкова реформа з переходом до плоскої податкової ставки (табл. 1). Як бачимо, в країнах - членах ЄС, незважаючи на перехід до плоскої податкової ставки, відбувалося і збільшення персональних знижок (неоподаткованого мінімуму).

Для України, як країни пострадянського простору, є актуальним досвід політики оподаткування доходів фізичних осіб у Росії. Російська Федерація, обравши курс на створення ринкової економіки, протягом певного часу проводила зокрема і податкові реформи.

Отже, досвід політики оподаткування доходів фізичних осіб зарубіжних країн розкриває перед нами цю форму податку як один з найважливіших елементів податкових систем розвинутих країн ринкової економіки. Незважаючи на різні моделі податкових систем податок на доходи фізичних осіб є складовою податкової політики, що одночасно поєднує реалізацію фіскальної, регулюючої та соціальної функцій.

Таблиця 1

Податкові реформи щодо запровадження пропорційної ставки оподаткування на доходи фізичних осіб у країнах ЄС та в інших країнах

Країна	Рік введення	Ставки податку на доходи фізичних осіб			Надходження, % ВВП		Персональне звільнення
		до реформ	після реформ	2008	перед реформою	у рік введення	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Болгарія	2008	10-24	10	10	3,08	2,83	Виключено
Греція	2008	12-32	15	15	4,33	3,69	суттєво збільшено
Словаччина	2004	10-38	19	19	3,21	2,67	суттєво збільшено
Росія	2001	12-30	13	13	2,4	2,9	незначно збільшено
Україна	2004	10-40	13	15	-	-	Збільшено
Грузія	2005	12-20	12	12	-	-	Виключено
Киргизія	2006	10-20	10	10	-	-	не змінилося
Македонія	2007	15-24	12	12	-	-	не змінилося
Казахстан	2007	5-20	10	10	-	-	суттєво збільшено

Характеризуючи практику оподаткування доходів населення та податкову політику у цій сфері в цілому, можна стверджувати:

практика реалізації податкової політики в Україні у сфері оподаткування доходів населення є суперечливою та неоднозначною.

Зарубіжні моделі оподаткування доходів фізичних осіб побудовані таким чином, щоб кожна людина мала в розпорядженні після оподаткування дохід, який є достатній для фінансування всіх мінімально необхідних витрат. В Україні, на жаль, ця проблема остаточно не вирішена навіть після прийняття Податкового кодексу. Якщо відзначати в цілому недоліки оподаткування податком на доходи фізичних осіб, то вони загалом будуть виглядати наступним чином (табл. 2).

Таблиця 2

Основні недоліки оподаткування податком
на доходи фізичних осіб в Україні

№ з/п	До 2004 р.	Після 2004 р.	Згідно з нормами Податкового кодексу
1.	Низький розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян	Оподаткування прожиткового мінімуму	Оподаткування половини прожиткового мінімуму
2.	Неефективність прогресії, тому що основна маса платників податку обкладалась податком в основному по двом ставкам	Недосконалість механізмів надання податкового кредиту	Неконкретність багатьох норм, особливо тих, які регулюють надання податкової знижки
3.	Використання підвищеної ставки (20%) за оподаткуванням доходів, отриманих не за основним місцем роботи	Перекладання податкового навантаження на бідні верстви населення	Не повна реалізація потенціалу прогресивного оподаткування доходів громадян

Зарубіжний досвід свідчить, що в країнах з розвинутою економікою регулююча функція податку на соціально-економічні процеси переважно закріплена за податком на прибуток підприємств, фіскальну функцію – виконує податок на доходи фізичних осіб. В Україні склалась ситуація «з точністю навпаки». Крім цього, існує різноманіття аргументів проти підвищення податкового навантаження на доходи фізичних осіб пов'язано з тим, що в Україні велика питома вага бідного населення. На сьогодні в Україні сформувалась глибока поляризація доходів населення, в наслідок чого виникло принципово нове явище – глибоке розподілення суспільства на дуже багатих (приблизно 1 % населення), багатих (біля 7-9 %) та бідних (біля 70% населення). Що стосується середнього класу, який традиційно виступає основою стабільного розвитку будь-якого суспільства, то

його частка незначна та не може бути достатньою гарантією безпечного розвитку.

Таким чином, в Україні існує проблема суттєвої диференціації доходів населення. Слід відзначити, що навіть найдосконаліша економічна система не здатна забезпечити розподіл доходів населення таким чином, щоб догодити всім членам суспільства. Тому сучасна макроекономічна політика використовує різні інструменти перерозподілу доходів з метою згладжування диференціації, основними серед яких є трансфери населенню, регулювання цін, а також прогресивне оподаткування. Дослідження досвіду зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що прогресивна шкала оподаткування доходів громадян краще справляється з виконанням принципу справедливості оподаткування, ніж пропорційна.

Слід відзначити технічну складність обчислення прогресивних шкал. В Україні одним з основних аргументів за відміну прогресії, яка діяла до 2004 року, як раз і була складність розрахунку податку в умовах декількох ставок. Однак, як засвідчує зарубіжний досвід, в умовах розвитку інформаційних технологій такий аргумент не можна сприймати серйозно.

Податковим кодексом передбачена диференціація ставок податку для оподаткування доходу в вигляді заробітної плати (базова ставка – 15 %, 17 % - якщо заробітна плата перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, на суму такого перевищення). Слід звернути увагу на необхідність перегляду підходу до диференціації ставки податку, тому що прописаний в Податковому кодексі механізм не в повному обсязі реалізує принцип соціальної справедливості. Можна побачити, що податок на доходи фізичних осіб в Податковому кодексі має свої переваги та недоліки. Слід відзначити, що запропонований в Податковому кодексі механізм податку на доходи фізичних осіб відрізняється в кращу сторону в порівнянні з діючим до 2011 р. законодавством. Однак, держава не використовує всі потенційні можливості механізму податку на доходи фізичних осіб у вирішенні проблем ефективного перерозподілу доходів населення та формування державних доходів, що пояснюється відсутністю прогресії шкали оподаткування.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, податок на доходи фізичних осіб є складовою загальнодержавних податків та зборів, який у питомій вазі займає одне з провідних місць значимості у структурі дохідної частини державного бюджету, і його

реформування буде мати позитивний ефект як для держави, так і для суспільства в цілому.

1. Офіційний web-сайт Державного комітету статистики України. Соціально-економічне становище України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Олійник О.В., Філон І.В. Податкова система: [навч. посіб.] / О.В. Олійник, І.В. Філон. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
3. Лист ДПАУ N 4485/7/17-0217 від 17.02.2011 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.profiwins.com.ua>
4. Чернелевський Л. М., Редзюк Т. Ю. Податковий облік і контроль: [навч. посіб.] / Л.М. Чернелевський, Т.Ю. Редзюк. – К.: Пектораль, 2004. - 328 с.